

ğât (nşr. Ahmed Abdurrahman Hammâd, İskenderiye 1986). Farklı hareketlerle değişik şekillerde okunabilen kelimelere dairdir. 5. *Kitâbü's-Şifâ' fi bed'i'l-iktifâ'* (nşr. Mahmûd Hasan Ebû Nâcî, Beyrut 1403). 6. *ed-Dürri'n-nefis fîmâ zâde 'alâ Cinânî'l-cinâs ve Ecnâsî't-tecnîs* (nşr. Hamza Demirdaş Zağlûl, Kahire 1987). Safedî'nin *Cinânü'l-cinâs*'i ile Safiyyüddin el-Hillî'nin *ed-Dürri'n-nefis fi Ecnâsî't-tecnîs*'ine tetimme niteliğinde bir eserdir. 7. *Şahâ'ifü'l-ḥasenât fi vafî'l-ḥâl*. Yüzdeki ben tasvirlerine dair Abbâsîler devri şairlerinden seçilmiş şiir ve anekdotlar antolojisidir (Brockelmann, *GAL*, II, 70; *Suppl.*, II, 56). 8. *Nüzhetü'l-elbâb fi aḥbârî zevi'l-elbâb*. Cömertler, cimriler, akıllılar, ahmaklar vb. ne dair hikâye ve anekdotlardan ibarettir (Brockelmann, *GAL*, II, 70). 9. *Tuḥfetü'l-edib*. Kafiyelerine göre alfabetik sıralanmış hikmet ve mesel beyitleri antolojisidir (müellif nüshası için bk. *a.g.e.*, II, 70). Eserin muhtasarı olan *Zehrür-reb' fi'l-meşelî'l-bed'î* adlı kitap *et-Tuḥfetü'l-behiyye* içinde yayımlanmıştır (İstanbul 1302). 10. *Te'hîlû'l-garîb*. Müvelled şairlerin şiirlerinden seçilip kafiyelerine göre dizilmiş gazeller antolojisidir (*a.g.e.*, II, 70; *Suppl.*, II, 57). 11. *Ravzatü'l-mucâlese ve ḡayzatü'l-mucânese*. Cinâs sanatına dair teorik bilgilerle zengin şiir örneklerini içerir (Brockelmann, *GAL*, II, 70). 12. *el-Hücce (el-Meḥacce) fi serikâti İbn Hicce* (*a.g.e.*, II, 70; *Suppl.*, II, 57). 13. *Dîvânü şî'r*. Eserin, İskenderiye Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Hasan Abdülhâdî tarafından doktora tezi olarak neşre hazırlandığı kaydedilmektedir ('*Ukûdü'l-le'âl*, neşredenin girişi, s. 11). 14. *el-Meṭâli'u's-şemsîyye fi'l-medâ'i-ḥî'n-nebeviyye* (*Kaşıde fi medḥi'n-nebî*, Escorial Library, nr. 442).

Nevâcî'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Hâşiye 'ale't-Tavzîḥ*, *Hâşiye 'ale (Şerhi's-Şâfiye li) 'l-Cârberdî*, *el-Ḡayşü'l-münhemir fîmâ yef'alühü'l-ḥac ve'l-mu'temir*, *Risâle fi'l-el-ḡâz*, *Merâti'u'l-ḡizlân*, *Ḥal'u'l-izâr*, *eş-Şâbûḥ ve'l-ḡabûḥ*, *Nüzhetü'l-aḥbâr*, *Şerḥu'l-Ḥazreciyye fi'l-arûz*, *Risâle te'te'alleḫu bi'l-kavâfi*, *el-Fevâ'idü'l-arûziyye* ('*Ukûdü'l-le'âl* [nşr. Ahmed M. Atâ], neşredenin girişi, s. 9-11). Nevâcî, şarkı-yatçıların erken dönemden itibaren ilgilendiği edebiyatçılarından olup Barthelemy de Molainville d'Herbelot (XVII. yüzyıl) ve Sir William Jones (XVIII. yüzyıl) tarafından hakkında makaleler yazılmış, XIX. yüzyılda antolojilerinden alınmış parçaların Batı dillerine tercümelere yapılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Nevâcî, *Muḳaddime fi şinâ'ati'n-naẓm ve'n-neşr* (nşr. Muhammed b. Abdülkerîm), Beyrut 1971, neşredenin girişi; *a.mlf.*, '*Ukûdü'l-le'âl fi'l-müveşşehât ve'l-ezâl* (nşr. Abdülattîf eş-Şihâbî), Bağdad 1982, neşredenin girişi; *a.e.* (nşr. Ahmed M. Atâ), Kahire 1420/1999, neşredenin girişi, s. 3-35; *a.mlf.*, *eş-Şifâ' fi bed'i'l-iktifâ'* (nşr. Mahmûd Hasan Ebû Nâcî), Beyrut 1403, neşredenin girişi, s. 9-17; *a.mlf.*, *el-Fevâ'idü'l-ilmiyye fi fûnûn mine'l-luḡât* (nşr. Ahmed Abdurrahman Hammâd), İskenderiye 1986, neşredenin girişi; İbn Tağrıberdî, *Ḥavâdisü'd-dühûr* (nşr. W. Popper), Berkeley 1930, II, 365; Şehâvî, *eḍ-Ḍav'ü'l-lâmi'*, VII, 229-232; Süyûtî, *Naẓmü'l-'İkḡân* (nşr. Philip K. Hitti), Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-ilmiyye), s. 144-148; İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zuhûr*, Kahire 1311, II, 36, 49-50; Brockelmann, *GAL*, II, 69-70; *Suppl.*, II, 56-57; D. Semah, "el-Müveşşehât fi 'Ukûdü'l-le'âl li'n-Nevâcî", *el-Kemil*, sy. 4, Hayfa 1983, s. 69-92; G. J. van Gelder, "A Muslim Encomium on Wine: The Racecourse of the Bay (Ḥalbat al-kumay), by al-Nawâḡi (d. 859/1455) as a Post-Classical Arabic Work", *Arabica*, XLII (1995), s. 222-234; Hasan el-Bündârî, "Nazariyyetü'l-ib-dâ'i's-şî'rî 'inde'n-Nevâcî fi kitâbihi Muḳaddime fi şinâ'ati'n-naẓm ve'n-neşr", *Câmi'atü 'Ayni's-şems Hawliyyâtü Külliyyeti'l-Adâb*, XXIV/3 (1995-96), s. 69-115; I. Kratschkowsky, "Nevâcî", *IA*, IX, 217-218.

SÜLEYMAN TÜLCÜ

NEVÂDİR

(bk. NÂDİRÜ'R-RİVÂYE).

NEVÂDİR

(النوادر)

Nâdir kullanılan kelimeleri ve bunlar için kaleme alınan sözlükleri ifade eden bir terim.

Nevâdir kelimesi, "bir şey benzerlerinden ayrılıp görünür olmak, az bulunup kendine has bir özellik taşımak" anlamındaki *nûdür* (nadr) veya "söz açık seçik ve düzenli olmamak" mânasındaki *nedâret* kökünden türeyen *nâdir* yahut *nâdire* kelimelerinin çoğuludur. Genel hükümler ve küllî kaidelerin dışında kalan, az kullanılan, mânasının anlaşılmasında güçlük çekilen kelime ve ifadeler nevâdir kapsamında düşünülmüştür. Meselâ "münḥul" (kalbur) ve "mükhule" (sürmelik) kelimeleri kıyas dışı olmaları, birinci babdan mimli masdarla mekân isimlerinin "mef'al" kalıbında gelmesi kıyası iken bazı fiillerde mekân isminin "mef'il" şeklinde olması (mescid, mefrık gibi) bunların nevâdir grubu içinde yer almasını gerektirmiştir. *Kitâbü'l-Fa-şih*'in yazarı Sa'leb fesahat ölçüsü olarak yaygın kullanımı göz önünde bulundurduğundan bunun dışında kalan kelime ve

ifadeleri gayri fasih (nevâdir, garâib) kabul etmiştir. Müteahhir devir belâgatçıları fesahati, kelimeye aynı veya uzak mahreçli harflerden oluşmasıyla ortaya çıkan söyleniş zorluğunun bulunması (tenâfir-i hurûf), mânasının açık olmayıp sözlüklere bakılarak bilinebilmesi (garâbet), sarf veya nahiv kurallarıyla uyuşmaması, söyleyişinin kulağa hoş gelmemesi gibi olumsuzlukların bulunmaması şeklinde açıklamıştır. Kullanım azlığı veya çokluğunun ölçüsü dilleri bozulmamış olan halis Araplar'ın istimaline göredir (Süyûtî, I, 187). Nâdiri ve fasihi belirlemede kullanım kıyastan önce gelir. Meselâ "istahveze" fiili kıyas dışı olmasına rağmen kullanımı çok olduğu için fasih kabul edilmiştir.

Nevâdirle ilgili eserlerin yazılmaya başlanması, dilcilerin ve âlimlerin sağlıklı lugat malzemesi derlemek için çöle yaptıkları yolculukların başlangıç dönemi olan II. (VIII.) yüzyılın ortalarına rastlar. Bu tür eserlerin hemen hemen tamamına yakınının telifi III. (IX.) yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür, ondan sonraki devirlerde ise nevâdir telifi pek azdır. Bu sürecin lugat malzemesinin derlenme dönemi olması ve nevâdir eserlerinin muhteva yönünden birbirine benzemesi âlimlerin, lugat malzemesini derlerken rastladıkları garîb ve nâdir kullanımları da tasnif ve tertibe tâbi tutmadan aynı dönem içinde kaydetmiş olduklarını göstermektedir. Bunlarda kullanımın ait olduğu yer ve kabile isimleri, kaynak ve senedler zikredilmemiştir. Nevâdir eserlerinde temel malzeme nâdir ve garîb kelimeler ve kullanımlar olmakla birlikte fasih kelimeler de yer alır, çünkü nevâdir açıklanırken bunların fasihi-nin zikredilmesi gereği duyulmuştur. Âlimlerin fasih, garîb ve nâdirleri belirlemede farklı ölçüler benimsediği görülmektedir. Meselâ Asmaî "ḥazeneḥü"yu fasih, "aḥzeneḥü"yu nâdir ve garîb saymış, Ebû Zeyd el-Ensârî iki kullanımı da fasih saymıştır. Ebû Hâtim es-Sicistânî, bazı kurrânın *لَا يَحْزَنُهُمُ الْفَرْعُ الْأَكْبَرُ* (el-Enbiyâ 21/103) şeklindeki kıraatine dayanıp Ebû Zeyd'i desteklemiştir. Ebû Hâtim'in kurrânın kıraatini ölçü diye benimsemesi, kârilere Arapça konuşan çeşitli muhitlere mensup seçkin bir topluluk olarak cumhuriyet kullanımı temsil etmeleri sebebiyle isabetli bulunmuştur (Ebû Mîshal el-A'râbî, neşredenin girişi, I, 20-23). Bugün "aḥzeneḥü" daha çok kullanıldığından daha fasih sayılır. Asmaî'nin Arap lügatının üçte birini, Ebû Ubeyde et-Teymî'nin yarısını, Ebû Zeyd el-Ensârî'nin üçte ikisini, İbn Kîrîre'nin ise tamamını fasih kabul ettiği kaydedilir.

Nevâdir konusunda tesbit edilebilen altmış kadar eserden ilki Ebû Amr b. Alâ'ya (ö. 154/771) nisbet edilir. Halîl b. Ahmed, Yûnus b. Habîb, Ebû Mâlik Amr b. Süleyman b. Kîrîre, Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî, Nadr b. Şümeyl, Ali b. Hâzım el-Lihyânî, Ebû Ziyâd (Yezîd) b. Abdullah el-Kilâbî, Asmaî, Ahfeş el-Evsat, Ebû Zeyd el-Ensârî, Ebû Abdullah İbnü'l-A'râbî, Ebû Mishal el-A'râbî, İbn Hânî (Abdullah b. Muhammed) en-Nisâbü'rî, Ebû Hâtım es-Sicistânî, Hârûn b. Zekerîyyâ el-Hecerî, Ahfeş el-Asgar, Ebû Ali el-Kâfî, Sâid b. Hasan er-Rabâî ve Sâgânî bu hususta önemli isimlerdir. İbn Ümmü Mektûm, Yûnus b. Habîb'in en-Nevâdirü'l-kebîr ve en-Nevâdirü's-şagîr'inden seçmeler yapmış, Sâgânî *Mâ tefferede bihî ba'zu e'immeti'l-luğa*'sında ondan yararlanmış, Süyûtî *el-Müzahir*'inde (II, 289) ondan iktibaslar yapmıştır. Ali b. Hamza el-Kisâî en-Nevâdirü'l-kebîr, en-Nevâdirü'l-evsat, en-Nevâdirü's-şagîr (aşgar) ve *Nevâdirü'l-A'râb*'i yazmıştır (İbnü'n-Nedîm, s. 299, 405). Yahyâ el-Yezîdî'nin Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî için Asmaî'nin *Nevâdir*'i tarzında kaleme aldığı eserden yapılan alıntılar (Süyûtî, I, 215; II, 276) onun içeriğinin ses dönüşümü (ibdâl) içeren lafızlar, kural dışı tasgîr isimleri, garîb alemler, tekili olmayan çoğullar vb.nden oluştuğunu göstermekte, yöntem olarak da önce nâdir ve garîb kelimeleri açıkladıktan sonra ilgili şiirlerden şâhidlere yer verildiği görülmektedir. Ebû Ziyâd el-Kilâbî'de ise yöntem önce şiirden bir parçanın zikredilmesi, daha sonra onda geçen garîblerin açıklanması, ardından parçanın topluca anlamının verilmesi şeklindedir. Onun nevâdir ölçüsü kullanım azlığıdır. Eserde bitki adlarına, Arap ensâb, eyyâm ve emsaline dair değerli malzeme yer alır (Halîl İbrâhîm Atıyye, IX/3 [1980], s. 34-43). Ebû Zeyd el-Ensârî'nin *Kitâbü'n-Nevâdir fi'l-luğa'sı* (en-Nevâdirü'l-kebîr, nşr. Saîd b. Abdullah eş-Şerîf, Beyrut 1894 → 1967; nşr. Muhammed Abdülkâdir Ahmed, Trablus 1976; Beyrut 1401/1981), Kilâbî'ye ait eserin yöntemiyle paralel olup Câhiliye ve İslâm dönemi (150 yılına kadar [767]) şiirlerinde geçen nevâdirin açıklamasına dairdir. Kûfe mektebine mensup olan, bu sebeple Kisâî'den bol miktarda alıntılara yer veren Ebû Mishal'in *Kitâbü'n-Nevâdir*'i (nşr. İzzet Hasan, I-II, Dimaşk 1380-1381/1961) Ebû Zeyd'in eseri tarzında olmakla birlikte içerik bakımından çok zengindir. İbn Hânî en-Nisâbü'rî'nin *Nevâdirü'l-Arab ve garâ'ibü el-fâzihâ* adlı eserinin 2000 varak oldu-

ğu kaydedilir (*Tehzîbü'l-luğa*, I, 24). Heceri'nin *et-Ta'likât ve'n-nevâdir*'i (nşr. Hammûd Abdülemîr el-Hâmîdî, I-II, Bağdad 1980) zengin muhtevaya sahip olup Yezîdî, Ebû Zeyd, Ebû Mishal gibi önceki nevâdir yazarlarının eserlerini tamamlamak ve eski Arap yarımadasına ait yer, dağ, su, vadi, yol, geçit, hayvan adları ile Arap ensâb, eyyâm ve ahbârına dair geniş malzeme içermektedir. Ebû Ali el-Kâfî'nin en-Nevâdir'i ise fıkra tarzı haber, kıssa ve şiir ağırlıklı olup bunlarda geçen bazı nâdir kelime ve kullanımların açıklamasına yer verilmiştir. Sâid b. Hasan er-Rabâî'nin *el-Fuşûş fi'n-nevâdir*'inin de bu tarzda olduğu kaydedilir (Yâkût, XI, 283-284). Sâgânî'nin eş-Şevârid *fi'l-luğa'sında* (*Mâ tefferede bihî ba'zu e'immeti'l-luğa*) başta Yûnus b. Habîb'in nevâdire dair eserleriyle Ebû Hâtım es-Sicistânî'nin *İşlâhu'l-müzâl ve'l-müfessed*'i olmak üzere diğer bazı nevâdir kitaplarında geçen şâz kullanımlara yer verilmiştir. İbn Hâleveyh'in *Leyse fî kelâmi'l-Arab*'i da nevâdir türü eserlere girer. Bunlardan başka Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *el-Garîbü'l-muşannefî*, İbn Kuteybe'nin *Edebü'l-kâtibî*, İbn Düreyd'in *el-Cemhere'si*, Hatîb el-İskâfî'nin *Mebâdî'ü'l-luğa'sında* konuyla ilgili bölümler vardır (nevâdir literatürü için bk. *Tehzîbü'l-luğa*, I, 8-43; İbnü'n-Nedîm, s. 299, 405, ayrıca bk. tür. yer.; İbnü'l-Kiftî, II, 108-109; Süyûtî, I, 234; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1910; M. Hüseyin Âlû Yâsîn, IX/4 [1981], s. 252-253).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Zeyd el-Ensârî, *Nevâdirü'l-luğa* (nşr. M. Abdülkâdir Ahmed), Trablus 1976, tür.yer.; Ebû Mishal el-A'râbî, *Kitâbü'n-Nevâdir* (nşr. İzzet Hasan), Dimaşk 1380/1961, I-II, tür.yer., ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 12, 19-30; İbnü's-Sikkî, *İşlâhu'l-manîk* (nşr. Ahmed M. Şâkir – Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1987, s. 218-220; Ebû Ali Hârûn b. Zekerîyyâ el-Hecerî, *et-Ta'likât ve'n-nevâdir* (nşr. Hammûd Abdülemîr el-Hâmîdî), Bağdad 1980, I-II, tür.yer., ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 7-9, 24-37; *Tehzîbü'l-luğa*, I, 8-43; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Süveymî), s. 299, 405, ayrıca bk. tür.yer.; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ'*: *İrşâdü'l-erîb* (nşr. D. S. Margoliouth), London 1913, I, 162; IV, 134; XI, 180, 283-284; XVII, 6; XX, 67; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, II, 108-109, ayrıca bk. tür.yer.; Süyûtî, *el-Müzahir* (nşr. M. Ahmed Câdel-mevlâ v.dğr.), Kahire, ts. (Dâru l-hyâi'l-kütübî'l-Arabiyye), I, 184-240; II, 276, 289; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1910; M. Abdülkâdir Ahmed, *Ebû Zeyd el-Ensârî ve Nevâdirü'l-luğa*, Kahire 1980, s. 69-70, 139, 172-174, 181-184, ayrıca bk. tür.yer.; Halîl İbrâhîm Atıyye, "Ebû Ziyâd el-Kilâbî ve Kitâbü'hü'n-Nevâdir", *el-Mevrid*, IX/3, Bağdad 1980, s. 34-43; M. Hüseyin Âlû Yâsîn, "Mâ vuğî'a fî'l-luğa 'inde'l-Arab ilâ nihâyeti'l-karni's-şâlis", a.e., IX/4 (1981), s. 252-253.

İSMAİL DURMUŞ

en-NEVÂDİR ve'z-ZİYÂDÂT

(النوادير والزيادات)

İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin

(ö. 386/996)

Mâlikî fıkhnı dair ansiklopedik eseri.

Tam adı en-Nevâdir ve'z-ziyâdât 'alâ mâ fi'l-Müdevvene min gayrihâ mine'l-ümmehât min mesâ'ili Mâlik ve aşhâbih olup Mâlikî mezhebinin oluşum döneminde farklı Mâlikî çevrelerince Mâlik b. Enes ve öğrencilerinin fikhî görüşlerini derlemek amacıyla yazılan ve temel kaynak kabul edilerek "ümmehât" (devâvîn) adıyla anılan eserlerin içeriğini önemli ölçüde toplamaktadır. Yazılış amacı, söz konusu literatür içerisinde en başta gelen ve mezhebin temel kaynağı kabul edilen *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*'da yer almayan fikhî görüşleri derleyip özetlemek ve daha kolay istifade edilmesini sağlamaktır (en-Nevâdir, I, 9). Buna göre kitabın adındaki "min gayrihâ" ifadesinin "ve gayrihâ" şeklinde yazılması doğru değildir (Muranyi, s. 69-71; krş. Sezgin, I, 470). Diğer eserlerde yer alan görüşleri "nâdir rivayet" ve "ziyâdât" olarak nitelendirmek suretiyle *el-Müdevvene*'nin mezhebin en muteber kaynağı olma özelliğini teyit eden İbn Ebû Zeyd'in bu eseri aynı zamanda Mâlikî mezhebi tarihinde bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Zira daha önceki dönemde Mısır, Kayrevan, Endülüs ve Irak'ta belirlenleşen farklı Mâlikî çevreleri, çalışmalarında *el-Müdevvene*'nin yanı sıra kendi derledikleri bir eseri kaynak metin kabul ederken İbn Ebû Zeyd ilk defa söz konusu bütün kaynak metinleri bir araya getiren bir çalışma yapmıştır. Mâlikî mezhebi tarihinde müteahhirin döneminin onunla başlatılması (Muhammed b. Abdullah el-Harâşî, I, 69; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, I, 26), özellikle mezhep içi rivayetler açısından farklı ekoller arasındaki etkileşimi arttıran ve ortak bir mezhep birikiminin oluşmasına zemin hazırlayan bu çalışmasıyla ilişkilendirilebilir.

en-Nevâdir, İbn Ebû Zeyd'in Mâlikî fikhî öğretiminde kullanılmak üzere yazmış olduğu *er-Risâle ve Muhtaşarü'l-Müdevvene*'den sonra kaleme almıştır. Eser, *el-Müdevvene*'den daha kolay yararlanılmasını sağlamak amacıyla aynı temel kaynaklara dayanarak yazılan (Muranyi, s. 19) *Muhtaşarü'l-Müdevvene*'yi tamamlamakta ve fikhî eğitimini bitirip belirli bir seviyeye ulaşmış olan Mâlikî fakihlerine hitap etmektedir (en-Nevâdir, I, 11). Irak Mâlikîleri'nden İbn Mucâhid et-